

12. Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5-ти т. – Т. 2. / Отв. ред. Л. Денисова; под ред. В. Данилова и др. – Москва: РОССПЭН, 2000. – 927 с.

Аннотация. *Фрей Л.В. Последствия влияния репрессивно-карательной системы большевиков на судьбу “кулаков” Украины. На материалах статистики проанализировано направления, формы и методы работы партийно-советских и специальных государственных органов относительно проведения политического террора против зажиточного крестьянства (“кулаков”) УССР в 1920–1930-х гг.*

Ключевые слова: *крестьяне, кулаки, большевики, репрессивно-карательная система*
Summary. *Frei L.V. Consequences of influence of repressive-punitive system of Bolsheviks upon “kulaks” in Ukraine. On the grounds of statistics it is analyzed the directions, forms and methods of work of Soviet and special state organs concerning the political terror against wealthy peasantry (“kurkuly”) USSR in 1920–1930.*

Key words: *peasants, kurkuly, Bolsheviks, repressive punitive system*

Надійшла до редколегії 27. 03. 2010 р.

Затверджена до друку 10. 06. 2010 р.

В.В. Колюх

УДК 94(477)“1950/1960”:37

ОСВІТНІ ЕКСПЕРИМЕНТИ В УРСР ДОБИ “ВІДЛИГИ”

Проаналізовано особливості виникнення, форми діяльності, основні результати освітніх експериментів, покликаних підвищити загальний рівень знань населення у період перебування при владі М. Хрущова. Попри численні недоліки та упущення, вони відіграли певне позитивне значення, давши змогу значній кількості мешканців УРСР підвищити свій освітній рівень.

Ключові слова: *освіта, школа, експеримент, класи з прискореним курсом навчання*

Національне піднесення та почасти демократизація суспільства від часу здобуття незалежної держави зумовили переосмислення широкого спектру подій, явищ, процесів української історії. Сучасне національно-культурне відродження додатково актуалізувало інтерес до становлення та розвитку освіти в Україні.

Нагадаємо, що доба “відлиги” породила багато абсолютно нових явищ у житті донедавна статистично-консервативного радянського (сталінського) суспільства й насамперед молоді. Саме через це на порядок денний сучасних суспільствознавчих досліджень висувається як суто наукова, так і моральна потреба повніше відтворити багатогранну картину життя молодого покоління у вказаний період. У цьому зв’язку актуальним є звернення до історичного аналізу особливостей функціонування класів із прискореним курсом навчання, які діяли в УРСР у 1960-х рр.

Для студіювань проблеми важливе значення має насамперед аналіз джерельної бази, яку складають чисельні доповідні записки, довідки, звіти про роботу тогочасних освітніх закладів для працюючої молоді та дорослого населення, зайнятих на виробництві [1].

Висвітленням різнобічних аспектів функціонування класів із прискореним курсом навчання займалися такі дослідники як В.Г. Онушкіна, Ю.Н. Кулюткіна [2], К.Ф. Присяжнюк [3] та О.М. Шпортенко [4]. Проте якогось спеціального дослідження з цієї проблеми не проводилося.

На початку 1960-х рр., у відповідності до закону “Про зв’язок школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР”, перед системою освіти для молоді, зайнятої на виробництві, було поставлене принципово нове завдання – створити умови для отримання загальної середньої освіти не тільки для підлітків та молоді шкільного віку, а й серед дорослого населення [2, 34]. Його вирішення забезпечувалося всією мережею вечірніх шкіл (шкіл робітничої молоді), які давали середню освіту без відриву від виробництва. Тобто головною функцією вечірньої (змінної) школи стало отримання загальної середньої освіти працюючою молоддю шкільного віку.

Поряд із розгортанням самої мережі шкіл робітничої та сільської молоді Міністерство освіти УРСР та його органи на місцях після прийняття Закону про школу здійснили ряд

заходів із охопленням шкільним навчанням і дорослих. Для цього, виходячи із особливостей навчання цієї категорії населення, були створені різні типи шкіл: школи і класи з прискореним терміном навчання, навчальні комбінати, школи механізаторів сільського господарства, трирічні школи майстрів і трирічний екстернат.

Із кінця 1961 р. в Україні почали працювати вечірні (змінні) школи та класи з прискореним терміном навчання за курс восьмирічної освіти. Цей тип школи був створений із урахуванням наявності великого контингенту трудівників, які мали значний життєвий досвід, великий виробничий стаж, відбули службу в армії, вчилися на різних курсах або у професійних школах, але не мали восьмирічної освіти. Нова система давала їм можливість закінчити восьмирічку у стислі строки, що було дуже важливо для учнів, які мали сім'ю чи значну зайнятість на виробництві. Строк навчання у цих школах і класах було встановлено у 5 семестрів. Тривалість семестру складала одне навчальне півріччя (з 1 вересня до 30 грудня та з 11 січня до 31 травня) [2, 43].

Варто відмітити, що мережа шкіл і класів із прискореним навчанням формувалася досить швидко. Наприклад, на Донеччині в 1962 р. налічувалося лише 35 класів, у яких навчалося 800 осіб, а в 1963 р. у 372 класах здобувало знання вже 7480 учнів [3, 94].

У школах і класах прискореного навчання успішність, відвідування, стабільність контингенту учнів була значно вищою, ніж у звичайних класах вечірньої школи. Давалася взнаки відповідальність дорослих учнів, свідоме ставлення до обов'язків. На Донеччині, зокрема, на кінець першого року роботи шкіл і класів із прискореним навчанням контингенти учнів повністю збереглися; усі вони були переведені у старші семестри, а відвідування уроків становило аж 98%.

Склад учнів шкіл і класів із прискореним навчанням був, приміром, таким: із 23 учнів станції Волноваха Донецької залізниці шляхових робітників нараховувалося 5, автодрезинників – 2, трактористів – 2, теслярів і столярів – 5, мулярів і штукатурів – 3, ковалів і робітників інших професій – 6 осіб. За статтю: жінок – 3 осіб, чоловіків – 20. За віком: 30–35 років – 17 осіб, а 35–40 років – 6. Усі вони систематично відвідували заняття [3, 100].

Досвідчені вчителі шкіл і класів із прискореним курсом навчання уміло застосовували різні прийоми викладання, які інтенсифікували процес навчання, ущільнюючи навчальний матеріал на уроках. Завдяки цьому їм вдавалося пояснити і закріпити більше матеріалу та зменшити обсяг домашніх завдань. Великий життєвий і виробничий досвід дорослих учнів давав їм змогу швидше засвоювати основи дисциплін.

На Дніпропетровщині "прискорені" класи були організовані у 1962–1963 навчальному році. Широкого розповсюдження вони набули у період 1964–1966 рр. На початок 1965–1966 навчального року з 27,7 тис. учнів, які навчалися у V–VIII класах вечірніх шкіл, 13,1 тис. припадало на класи-семестри. За 5 років (з 1963 по 1968 роки) через згадану форму навчання одержали неповну середню освіту біля 11 тис. робітників, колгоспників, службовців.

Особливо багато було класів-семестрів у містах Дніпропетровську, Кривому Розі, Нікополі, Орджонікідзе, Павлоградському та П'ятихатському районах [2, 46]. Більшість із них працювало позмінно у школах, що мали відповідну навчально-матеріальну базу. Викладали лише вчителі, які володіли методикою навчання дорослих, мали вищу освіту і стаж (від 8 до 20 років) педагогічної роботи. Відділи народної освіти, обласний інститут удосконалення кваліфікації учителів також приділяли цим класам належну увагу.

Паралельно вивчався досвід їхньої роботи. У Дніпропетровську постійно проводилися семінари директорів вечірніх шкіл області. Узагальнені матеріали, вироблені на них, а також пропозиції, оформляли й надсилали на місця. Ці матеріали містили ліпші зразки узагальненого досвіду. На початок 1968–1969 навчального року в регіоні працювало 118 класів (навчалося 3,1 тис. осіб).

Не обходилося, зрозуміло, і без прикрощів. На 1 лютого того ж навчального року в області було скорочено 28 класів V семестру. 19 класів, де комплектування було проведене з грубими порушеннями правил прийому та виявили відставання у вивченні програмного матеріалу, було переведено на навчання за програмами V–VIII класів.

Основним недоліком у роботі класів із прискореним курсом навчання була низька якість знань учнів, причиною чого, у свою чергу, було погане відвідування ними занять.

Так, у дні перевірки відсутність становила 50–60% у школах робітничої молоді № 1, 16 м. Кривий Ріг. У школі № 18 Дніпропетровська на уроках були присутні 40–45% учнів. Нерідкі були випадки, коли на заняття вранці приходили лише поодинокі учні.

Однією з причин низької якості знань учнів було й те, що вчителі в основному (за браком часу) опрацьовували з учнями більшою мірою теоретичний матеріал і мало закріплювали його шляхом проведення письмових тренувальних вправ, переказів, диктантів, розв'язування задач. Вчителі інколи були не вимогливі до учнів, надто при оцінюванні їхніх знань. На уроках учнів здебільшого опитували фронтально і, як правило, виставляли їм позитивні оцінки (часто “5” і “4”) за односкладові, короткі, невичерпні відповіді [1, 20]. Значна частина учнів зовсім не виконувала передбачених навчальними програмами письмових робіт.

Завищення оцінок виявилось при перевірці вчителями робіт, проведених за тестами Міністерства освіти. Після аналізу їх методистом із інституту удосконалення кваліфікації вчителів виявилось, що більше як третині учнів було завищено оцінку на один бал.

Унаслідок відсутності належного контролю з боку керівників шкіл, відвідування у журналах відмічалось не систематично. Окремі вчителі виставляли оцінки тим учням, які фактично вже залишили школу. Так, школу робітничої молоді м. Кривий Ріг учениця Бородуля залишила ще у вересні, а вчителі мови, історії, фізики продовжували виставляти позитивні оцінки в жовтні – грудні [1, 21].

Порушувався принцип перевodu учнів на наступний семестр. Як правило, це питання педрадами не розглядалось. Зокрема, у школі робітничої молоді № 1 Кривого Рогу учні Спектор, Якімов, Черних і Малий були переведені на V семестр при 5–7 незадовільних оцінках за IV семестр. Подібні факти мали місце в усіх школах [1, 22].

Більшість директорів у гонитві за контингентом учнів комплектували класи з прискореним строком навчання та порушеннями правил прийому до цих класів. Зокрема, зараховувалися:

- учні віком до 20 років, які вибули зі школи всеобуча. У 19 перевірених школах Дніпропетровська та Кривого Рогу таких учнів було понад 100 осіб;
- без документів про освіту (школи робітничої молоді № 1, 16 Кривого Рогу);
- на підставі вступних екзаменів, хоч учні закінчили ті чи інші класи після війни (школа робітничої молоді № 4 Кривого Рогу);
- на III семестр учні, які закінчили лише 5 класів;
- учні, які мали вже свідоцтво про закінчення неповної середньої школи;
- випускники допоміжних шкіл-інтернатів (школа робітничої молоді № 2, 9, 23 Дніпропетровська) [1, 33].

Серед причин, які об'єктивно впливали на рівень навчального процесу, основні були – значна перерва в навчанні і суттєві прогалини у знаннях учнів із основ наук. Аналіз складу учнів класів із прискореним строком навчання у 19 перевірених школах показав, що в них навчалось з перервою в навчанні до 5 років – 182 особи (12,7%), від 5 до 10 років – 336 осіб (23,5%), більше 10 років – 789 осіб (62,1%), тобто в основному в класах із прискореним строком навчання було 2 категорії учнів: з невеликою перервою в навчанні (12,7%) і з великою перервою в навчанні (85,6%) [3, 95].

Перша категорія – це були учні, які залишили в різний час школу всеобуча. Причому приток таких учнів до V–VIII класів вечірніх шкіл, зокрема й класів із прискореним терміном навчання, збільшився майже удвічі. Приміром, якщо на початок 1967/68 навчального року до V–VIII класів із масових шкіл було переведено 370 осіб, то на початок 1968/69 навчального року відповідно 695 і 49 осіб. Продовжувався перевід учнів до цих класів і серед навчального року.

Учні ці були, як правило, другорічниками. Так, у школі робітничої молоді № 29 Дніпропетровська з 3 учнів 1952 року народження – Ю. Горілов 3 роки навчався у V класі, С. Юділевич закінчила IV клас ледь на “3”, А. Коваль був випускником допоміжної школи. Подібні факти були непоодинокими. До шкіл такі учні направлялися виконкомом і військкоматами (як допризовники). Позаяк у школі не було V–VIII класів, директори змушені були навчати їх у класах із прискореним строком навчання.

Друга категорія учнів цих класів мала низькі знання через великі перерви в навчанні. Як правило, це були люди віком 30 років і старші, які закінчили той чи інший клас 10–15 років тому.

Контингент учнів семестрових класів увесь час поповнювався. Більшість учнів починали навчання з III і IV семестрів; знання учнів були неоднорідні, більшість з них почали вивчати з математики – алгебру, з мови – синтаксис, не знаючи арифметики, морфології. Це змушувало вчителів повторювати матеріал, а то і просто надолужувати теми за попередні семестри за рахунок часу, виділеного на вивчення нового матеріалу. Наприклад, вчителі мови, математики, фізики школи робітничої молоді № 18 Дніпропетровська, у зв'язку з низькою підготовкою учнів, були змушені у IV семестрі вивчати ряд тем I–III семестрів. Унаслідок цього на день перевірки ці вчителі у V семестрі лише почали вивчати матеріали IV семестру [1, 23].

У класах із прискореним навчання відмічалася велика плінність учнів. У 1968 році із цих класів п'яти шкіл Дніпропетровська вибуло 31,2% учнів, зі шкіл Кривого Рогу – 28,8% [5, 24].

Чимало учнів не засвоювали програми, за браком часу не могли надолжити пропущений матеріал, втрачали віру в свої сили і саме тому залишали школу. Значне вибуття учнів, незадовільне засвоєння ними навчальних програм змушувало відділи народної освіти, з одного боку, скорочувати класи, з іншого, переводити учнів цих класів на навчання за програмою звичайних V–VIII класів.

Про загальну динаміку мережі класів-семестрів у Дніпропетровській області свідчать матеріали наступної таблиці [6, 24]:

Таблиця 1.

Динаміка кількості класів-семестрів у Дніпропетровській області

Протягом 1968–1969 навчального року обласний відділ народної освіти перевіряв роботу класів із прискореним терміном навчання і був змушений перевести на навчання за звичайною програмою ще 19 класів [7, 3].

Наприкінці 1960-х рр. у Хмельницькій області також із року в рік зменшувалася кількість таких класів і, відповідно, учнів у них. Так, у 1967–1968 навчальному році в 30 класах при школах робітничої та сільської молоді навчалася 1430 учнів. Через рік у цих класах залишилося лише 436 учнів. Зокрема, учнів V семестру – 158 осіб, з яких 106 заочників. У січні 1969 р. ці учні V семестру здобули восьмирічну освіту, на кінець навчального року одержав таку освіту ще 181 учень. Усього ж в області залишилося в 1970 р. 5 класів, у яких навчалася 95 учнів [8, 37].

Перевірка показала, що до класів із прискореним терміном навчання при вечірніх школах зараховувалися особи в основному старші 20 років, які мали певний життєвий і виробничий досвід, відбули службу в армії і таке ін. Приміром, із 117 учнів (6 класів, 5 шкіл) мали 30 років і більше – 74 особи (63,3%), 20 років і більше – 31 особа (26,5%). Із них 28,3% мали перерву в навчанні 5–10 років, 61,5% – більше 10 років [8, 37].

Проте через малу наповненість класів, незважаючи на те, що до цих класів було заборонено приймати підлітків, – 10,2% такої молоді все ж у них навчалася. Це підлітки, які були переведені з масових шкіл. Не закінчивши восьмирічної школи, окремі з них не встигали з ряду предметів, були другорічниками. Це тягло за собою іншу проблему – високий відсів учнів зі шкіл дорослих, зокрема з класів із прискореним терміном навчання. У цих класах спостерігалася поверхове вивчення програмного матеріалу, бо до них зараховувалися учні без відповідної освіти. У більшості шкіл неналежно вівся внутрішній контроль керівництва [2, 115].

Продовжувалася (при сприянні відділів народної освіти) шкідлива практика переводу учнів всеобучу до V–VIII класів шкіл працюючої молоді. Згідно зі статистичними даними, об'євно зарахували до V–VIII класів 113 дітей і підлітків, які в попередньому році навчалися у школах всеобучу. Однак перевірка встановила, що лише у Запоріжжі таких дітей було 162 особи, зокрема й 58 другорічників, а до класів із прискореним терміном навчання в цьому

регіоні потрапила 41 особа. Як правило, питання про перевід цих учнів із масових шкіл до вечірніх вирішувалося комісіями у справах неповнолітніх при виконкоммах [3, 110].

Отже, після прийняття Закону “Про зв’язок школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР” поряд із вдосконаленням вже існуючих форм навчання для учнів, зайнятих на виробництві, відбувався і пошук нових – ефективніших, які більшою мірою відповідали б вимогам про поєднання освіти з життям.

Це призвело на початку 1960-х рр. до появи нових форм навчання: школи і класи з прискореним терміном навчання, навчальні комбінати, школи механізаторів сільського господарства, трирічні школи майстрів та трирічний екстернат. Нові форми навчання отримали своє визнання серед населення. Їхня кількість стрімко зростала. Якщо школи для сільської і робітничої молоді орієнтувалися переважно на надання освіти молоді, то школи і класи з прискореним терміном навчання мали за мету підвищення рівня знань дорослого населення. Це було доволі позитивним явищем, адже велика кількість досвідчених робітників отримала змогу поліпшити свою кваліфікацію. Чого раніше, через ряд труднощів, просто не могла зробити.

Водночас така форма навчання мала суттєві недоліки. Основним із них у роботі класів із прискореним терміном навчання була низька якість знань учнів, ключовою причиною чого, у свою чергу, було погане відвідування ними занять. Учні таких шкіл мали значну перерву в навчанні, що також створювало певні труднощі в засвоєнні ними нових знань. Характерним було і явище плинності учнівського контингенту.

Загалом через брак потенційних учнів таких навчальних закладів (особи віком від 20 років) цей тип шкіл у другій половині 1960-х рр. поступово почали згортати. Варто проте зазначити, що на певному етапі свого існування вони відіграли цілком позитивне значення, давши змогу значній кількості населення УРСР підвищити свій освітній рівень.

Література

1. Центральний державний архів вищих органів України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166, оп. 15.
2. Вечерняя средняя школа / Ред. В.Г. Онушкина, Ю.Н. Кулюткина. – Москва: Педагогика, 1990. – 202 с.
3. Присяжнюк К.Ф. Новий етап у розвитку радянської школи на Україні. – К.: Радянська школа. – 1968.
4. Шпортенко А.М. Становление вечерних школ на Украине // Вечерняя средняя школа. – 1968. – № 1.
5. ЦДАВО України. – Ф. 166, оп. 15, спр. 4805.
6. Там само. – Спр. 6869.
7. Радянська школа. – 1966. – № 12.
8. ЦДАВО України. – Ф. 166, оп. 15, спр. 5277.

Аннотація. *Конюх В.В. Образовательные эксперименты в УССР эпохи “оттепели”.* Дан анализ особенностям возникновения, формам деятельности, основным результатам образовательных экспериментов, которые должны были повысить уровень знаний населения в период Н. Хрущова. Несмотря на многие недочеты, они отыграли некое позитивное значение, дав возможность многим гражданам УССР повысить свой образовательный уровень.

Ключевые слова: образование, школа, эксперимент, классы с ускоренным курсом обучения

Summary. *Konjuh V.V. Educational Experiments of the “Thaw” period.* It is analyzed the peculiarities of the beginning, forms of activity, main results of the educational experiments, aimed at raising the population general level of knowledge in the period of M. Khrushchov’s being in power. Despite the numerous shortcomings and omissions, they had some positive meaning, giving the opportunity to a great number of USSR citizens to raise their educational level.

Key words: education, school, experiment, accelerated classes

Надійшла до редколегії 25. 05. 2010 р.

Затверджена до друку 10.06. 2010 р.

О.О. Мазур

УДК 94(477)“1982”: 338.43

ПРИЧИНИ НЕВИКОНАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОГРАМИ 1982 р. В УКРАЇНІ: АГРОТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена характеристиці системи землекористування в Україні в період інтенсивної індустріалізації сільського господарства (1960–1980 рр.). Доведено, що